

Микола Кравчук,

*канд. юрид. наук,
доцент, доктор права УВУ,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,*

Євген Паньків,

*канд. істор. наук,
доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного університету*

Статути Великого князівства Литовського: Литовські Статути – це перший переклад фундаментальних законодавчих актів українською мовою.

У XIV–XVI ст. українські землі входили до складу Великого Князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. На українських землях цієї держави спочатку діяли звичаєве право, Руська Правда, великокнязівське законодавство, судебник Казимира IV 1468 р., Магдебурзьке право і Статути Великого князівства Литовського.

Найважливішою пам'яткою Литовсько-Руської держави були три Статути Великого князівства Литовського. На формування правової системи князівства впливала західна традиція права, але визначальною тут завжди була східна традиція права, яку репрезентувала багата правова спадщина Київської Русі.

Статути були видатним явищем історії законодавства протягом століть. Українські мовознавці стверджують, що Статути написані руською мовою, під якою слід розуміти загальну для українців і білорусів, літературну мову, що сформувалася під час входження українських і білоруських земель до складу Великого князівства Литовського.

Великою заслугою вчених Національного університету «Одеська Національна юридична академія» є перший переклад Статутів сучасною українською мовою. У 2002 р. вийшов перший універсальний і капітальний том, присвячений Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., в якому опрацьовані

тексти давньоруською та латинською мовами. На сучасну українську мову переклад здійснили П. Музиченко, А. Паньков і Т. Спотир. Словник і бібліографію склали П. Музиченко, А. Паньков і М. Крупаленко.

Відаючи шану своїм попередникам, автори зазначають, що першим науковим дослідженням, присвяченим історії права Великого князівства Литовського, була праця професора Кременецького ліцею Тадеуша Чацького «Про литовське і польське право, його дух, джерела, зв'язки і про зміст першого статуту, виданого для Литви у 1529 році», вперше опублікована у Варшаві у 1800–1801 рр.

Переклад Статуту 1529 р. на сучасну українську мову складається з тринадцяти розділів. Цей юридичний документ учені називають «конституцією феодальної держави», підкреслюють, що розділи й артикули Статуту, які стосувалися конституційного права, були пріоритетними у порівнянні з аналогічними нормами кодексів інших держав того часу. Перший розділ визначав компетенцію великокнязівської влади; другий – регулював земську оборону; третій – кодифікував особисті та станові права шляхти; четвертий – містив норми сімейного права та визначав правовий статус жінки в питаннях землевладіння і спадкування; п'ятий – регулював опікунське право; шостий – регламентував судочинство та судовий процес. Інші розділи перелічують злочини проти особи, власності тощо. Так, розділ сьомий має назву «Про земські насильства, про побиття і вбивства шляхтичів», восьмий – «Про земельні суди, про кордони і межі, про копні», дев'ятий – «Про лови, про пущі, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмільники, про соколині гнізда», десятий – «Про маетки, які обтяжені боргами і про заставу», одинадцятий – «Про головщини людей путних, селянські і паробоцькі», дванадцятий – «Про грабежі і про нав'язки», тринадцятий – «Про злодійство».

Перший том містить словник застарілих термінів і понять, який дуже корисний для

¹Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О., 2002. – 464 с.; Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О., 2003. – 560 с.; Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О., 2004. – 672 с.; Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О., 2004. – 568 с.

викладачів і студентів, підносить науковий рівень видання.

Коментуючи загальну спрямованість норм Статуту 1529 р., науковці наголошують на тому, що ідеями християнського гуманізму пронизані майже всі його артикули, де йдеться про патріотизм, про усвідомлення поняття суверенності народу та держави, про рівність усіх перед законом, про відповідальність уряду перед народом, про засудження деспотизму, про право на власність і особисту недоторканність, про договір як джерело права, про інститут присяги суддів та інших посадових осіб, про станове представництво, про громадянські та політичні права шляхти, про юридичний захист прав особи тощо. Важливою ознакою Статуту була його віротерпимість і доброзичливе ставлення до всіх народностей, що мешкають у державі.

Виділивши ці питання, хочемо зазначити, що багато з них поставлені на порядок денний українським державотворенням починаючи з 2004 року. Це зумовлює необхідність глибокого та неупередженого вивчення історії, історії держави і права України – колосального цінного досвіду, в якому зафіксовані емпірично доступні заходи стримування всього негативного у державному будівництві та формуванні правової системи.

Ідеї Ренесансу і гуманізму, Реформація, що почалась у Литві у 50-ті роки XVI ст., мали знайти своє відображення в новому Статуті 1551 р. За рішенням литовського князя Сигізмунда II Августа було створено комісію з десяти осіб для виправлення Статуту 1529 р. Кодифікаційна комісія працювала близько 15 років. Перша редакція Статуту була затверджена 21 грудня 1565 р. на сеймі у Вільно. Чинним Статут став у 1566 р.

Другий том рецензованого видання присвячений Статуту Великого князівства Литовського 1566 р., який у зв'язку з тривалим його застосуванням на українських землях отримав назву «Волинський». До тексту Статуту староукраїнською мовою додаються три привілеї, три поправки до Статуту, переклад їх на сучасну українську мову, історіографічний огляд, коментар, словник і бібліографія. Переклад Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. на українську мову також здійснено уперше.

Автори передмови зазначають, що Статут 1566 р. перевершує Статут 1529 р. не лише за рівнем кодифікаційної техніки, а й за своїм змістом, обсягом. Текст Статуту складається з чотирнадцяти розділів, поділених, у свою чергу, на 365 артикулів. У першому розділі зібрані норми, що проголошують основні принципи права Великого Князівства, а також норми, що відносяться до державного права та державних злочинів; у другому – норми,

що відносяться до оборони земської; у третьому – норми про права шляхти; у четвертому – про суддів і суди; у п'ятому – норми сімейно-шлюбного права; у шостому – норми про інститут опіки; у сьомому – норми про записи та продажі (про право відчуження маєтків за умови застави та продажі); у восьмому – спадкові права; у дев'ятому – про земельні суперечки; у десятому – про лікові промисли; в одинадцятому – про насильства та злочини проти шляхти; у дванадцятому – про злочини проти простих людей; у тринадцятому – про майнові злочини; у чотирнадцятому – про злочини іншого характеру.

Оцінюючи Статут 1566 р., автори зазначають, що його історичне значення полягає в тому, що він затвердив повну демократію та фактично сформував підвалини правової держави.

Прийнятий після тривалого протиборства шляхти з магнатською верхівкою, Статут 1566 р. констатував зміцнення економічних і політичних позицій шляхти, відкрив нову епоху в історії розвитку законодавства Великого князівства Литовського.

Після Люблінської унії 1569 р. польські феодали стали вимагати перегляду Статуту 1566 р., щоб погодити його з польським законодавством. Але комісія, яка була сформована для перегляду Статуту з представників Литовського князівства, підготувала нову його редакцію, всупереч Люблінській унії, як кодекс самостійної та повноправної Литовської держави, в якому значною мірою зберігались засади давньоруського права.

Статуту 1588 р. присвячений третій рецензований том, який складається з двох опублікованих книг. В історіографії до другої книги автори зазначили, що, хоч із усіх трьох статутів Великого князівства Литовського Статут 1588 р. мав найдовший період застосування, фундаментальних всебічних досліджень змісту Статуту та його сутності історико-правова наука сьогодні ще не виробила. Аналіз історіографії підтвердив, що вчені, знавці литовсько-руського права при вивченні етапів його розвитку жодному із статутів переваги не надавали, а оцінювали їх комплексно. Перша книга містить передмову, копію оригіналу видання Мамоничів 1588 р. і адаптований текст Статуту.

У передмові до першої книги третього тому автори, глибоко розглянувши історію забуття та відродження коренів Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., підкреслили, що це була одна з найдавніших пам'яток права литовського, українського, білоруського, польського та російського народів.

У другій книзі третього тому міститься історіографічний огляд, переклад Статуту на сучасну українську мову, коментар, післямо-

ва, словник і бібліографія. У чотирнадцяти розділах третього Литовського статуту, які також розділені на артикули, «акумуляовані найкращі ідеї XVI ст. збережено дух українського народного права». У першому розділі «про персону нашу господарську» зібрані норми, що проголошували основні принципи державних злочинів, про порушення спокою в господарському дворі, про надання різного роду привілейованих грамот-листів; у другому – про оборону земську, регламентація питань організації збройних сил і проходження військової служби; у третьому – про вольності шляхетські та розширення великого князівства, що надавало йому статусу своєрідної конституції; у четвертому – норми, що регулювали діяльність суддів і судів; у п'ятому «про право посагу і про віно» – норми, що регулювали сімейні та спадкові відносини; шостий – про опіку; сьомий «про записи і продажі» – норми зобов'язального та речового права; восьмий – про тестаменти (спадкування за заповітом); у дев'ятому – про підкоморіїв у повітах і про права на землю, про границі і про межі, норми які розмежовують карний і цивільний процес; у десятому «про лущі, про лви, про дерево бортне, про озера і сіножаті» – норми, що регулюють правові відносини, пов'язані з використанням природних об'єктів; в одинадцятому – про насилля, побої, про головщини шляхетські, норми, що передбачали злочини проти шляхти; у дванадцятому – «про головщини та нав'язки людей простого стану, і про таких людей і челядь, яка від своїх відходить також і про слуг» – норми, що визначали злочини проти привілейованих станів (ремісників, вільних селян, купців, іногородців); у тринадцятому – норми про грабежі та нав'язки; у чотирнадцятому – про злочинство всякого роду. У Статуті 1588 р., як зазначають автори, більше уваги приділено захисту приватної власності, проголошений принцип рівності всіх перед законом, обмеження застосуван-

ня до неповнолітніх і прогресивні правомочності.

Опублікування статуту українською мовою відкрило науковий простір для нових правових, історичних досліджень, присвячених суспільно-державному ладу, праву Великого князівства Литовського. Це стало своєрідним каталізатором подальшого поглибленого вивчення змісту норм статутів, з'ясування суті окремих державно-правових інститутів, закріплених у вказаних актах, і визначення варіантів їх використання у сучасному державно-правовому житті України.

Правова система за статутом 1588 р. – це вдалий синтез принципів станового ладу та нових правових понять, спрямованих у майбутнє. Найкращим доказом того, що цей синтез був вдалим і відповідав вимогам епохи, є те що два з половиною століття Статут був взірцем для законодавців і задовольняв судову практику.

У цілому тритомне видання якісно збагачує першоджерельну базу історико-правової науки, сучасна мовна форма її виразу робить їх доступними читачеві. Постановка проблеми наукового опрацювання та перекладу Литовських статутів підняла на новий рівень вивчення і використання правової наукової спадщини в розбудові української правової системи. Саме «міцна держава повинна мати надійну, ефективну правову систему, яка й була у Великому князівстві Литовському, де домінували норми руського звичаєвого права Руської Правди.

Наукова праця, що розглядається, безумовно, допоможе читачам колоритніше пізнати основні відмінності розвитку культури на українських землях у вказаний період, зрозуміти суть діючих на той час правових норм, закріплених у литовських статутах – видатних пам'ятках права.

Високий науковий рівень авторського колективу, його методологічна свобода зробили це видання унікальним.